

Фізичний біль не просто опирається мові, а й активно руйнує її, примушуючи людину раптово повернутися до стану, що передував мові, зводячи її до звуків і криків, які людина видавала до того, як вивчила мову.

Елейн Скаррі
«Тіло у стані болю»

Моє малярство несе в собі повідомлення про біль.

Фріда Кало

Того раннього липневого ранку Фріда прокинулася в ліжку в будинку своїх батьків. У кімнату проникало слабе світло. Жінка провела неспокійну ніч. Із зусиллям перевернулася з одного боку на інший, припіднялася на подушках, торкнулася обличчя, ніби перевіряючи, чи воно ще тут. Якийсь час лежала нерухомо й дивилася на свої руки, які покоїлися на ковдрі. Провела пальцями по голові — обличчя, волосся, а також руки були тепер лише частинами колишнього цілого. Фріда спробувала встати, але швидко здалася.

Не мала сил. Не мала спокою.

«Торішня ампутація ноги була моєю тридцять другою операцією, — подумала вона, обмацуючи шрами на спині, животі й нозі. — А як щодо тих, які не залишають видимих шрамів? Аборти також вважаються операціями? Хоча я навіть не можу їх усіх пригадати. Можливо, це й добре. Яка ж марна ця моя рахуба...»

Фріда глянула на порожнечу під простирадлом — на тому місці ще донедавна була хвора нога. Дивно, але їй здається, наче все ще відчуває відрізану частину. Це була та сама нога, половина тієї самої, правої, ноги, в яку першою вселився демон болю.

Їй було шість років, коли одного разу вона прокинулася з гарячкою. Батьки спершу не переймалися. Лихоманка, температура, застуда, біль у горлі, діарея, блювота, кольки в животі... Як і всі інші діти, їхні четверо доньок час до часу хворіли. Батькам здавалося, що нема підстав хвилюватися, ніби це щось більше, ніж мінущий стан.

Згодом став з'являтися біль. Спершу в нозі, ніби її щось вгризло. Якась велика тварина, можливо, собака. Міцно стиснула щелепи на нозі, розриваючи м'язи зубами. Фріда заволатала. Ні на що більше не мала сил, хіба волати. Вона не могла описати відчуття, яке роздирало її тіло. Згадала розпач батька, його обличчя, схилене над її ліжком, і слова:

— Що з тобою, скажи, що з тобою?

Доки донька корчилася від болю, обливаючись власним потом, дон Гільєрмо, добрий батько, чекав від неї слів, якогось пояснення. Змістовне артикулювання жаху, аби зрозуміти, що відбувається з дитиною. Бо як ще їй допомогти? Адже для допомоги було замало лише незв'язних криків. Біль вимагає артикуляції, спілкування. Вимагає певного діалогу. Вимагає слів. А в дитини виривалися лише схлипування та стогони.

Коли згодом Фріда згадувала ту подію, то завжди перед очима бачила свою маленьку ногу (якби не ненавиділа пафосу, то сказала б «ніжку»), яка неконтрольовано смикалася і яку зводили судами. Складалося враження, ніби нога чимось одержима, відокремлена від решти тіла. Бачила Фріда і матір, яка змочувала рушник у теплій воді, а також темні руки служниці з вузлуватими пальцями, що підтримували білий порцеляновий тазик. Вода мерехтіла, Фріда зосередилася на цьому мерехтінні, як на чомусь, що могло відволікти від ноги, від самої себе. Їй хотілося покинути власне тіло. Або дати відрізати ногу, бо це була вже не її нога. Нога смикалася на ліжку, наче оскаженіла. Дівчинка кричала в паніці. Мама обмотала бідну ніжку (все-таки!) гарячим рушником, пошепки примовляючи (Фріда чітко це чула): «Все мине, все мине...»

«Я запам'ятала ці її слова, бо згодом мама найчастіше їх повторювала. Скільки разів вона їх ще вимовить! І недаремно, от тільки жодна з нас не могла цього знати тоді, коли та ще невідома і безіменна тварина, та демонічна істота

віддирала шматки моєї плоті, а мама витирала піт з мого чола і шепотіла: “Все мине, все мине...”».

І справді, біль на мить ущух, організм ослаб. Знесилена дитина поринула в блаженство, яке настає із припиненням болю. Але невдовзі заводала ще голосніше, бо судоми ноги з’явилися знову. Демон устроїв зуби й не здався. Наче вирішив відірвати їй ногу, викрасти, зжерти.

Нарешті батьки викликали лікаря. Діагноз: дитячий поліомієліт. Терапія: спокій, лежання в ліжку. Наслідок: тонша і коротша нога, кульгавість.

Дев’ять місяців Фріді довелося пролежати в ліжку. Це була вічність для такої жвавої дитини. А якщо вона вже не могла вийти з кімнати, то знайшла спосіб бодай вийти зі свого ества: уявила подругу, завдяки якій переселялася в іншу реальність.

Маленька подруга не мала імені. Фріда витворювала її, хукаючи на шибу біля ліжка і швидко, дуже швидко виводячи двері на вкритій парою поверхні. Геть маленькі та непомітні. І дівчинка, яку Фріда бачила, була невидимою для всіх, крім неї.

Щойно Фріда вислизала крізь двері в інший світ, на неї вже чекала подруга. Вона сміялася, завжди була усміхненою і веселою. Брала Фріду за руку і вела за собою. У тому іншому світі були лише вони. Фріда вже не пам’ятала ні її голосу, ні обличчя, знала лише, що вони танцювали у великій порожній залі, наче витесаній із льоду. Дівчинка танцювала, а Фріда наслідувала її і розповідала. Розповідала і розповідала, танцюючи. Ковзала простором, оберталася довкола себе, з легкістю вигинала тіло. Хвора нога не турбувала, вона її зовсім не відчувала. Подруги були ідеальною парою. Повернувшись у ліжку, Фріда ще довго була незбагненно щасливою.

На зовсім маленькій картині «Дівчинка з маскою смерті», одній із найменших, які Фріда написала, на горизонті

немає нічого, крім холодних гірських вершин, укритих снігом. Самотня дівчинка стоїть на затверділій темній землі зі спотвореною маскою смерті на обличчі. Насправді не зовсім зрозуміло, чи це просто маска, чи, можливо, її власний череп. Біля ніг лежить інша маска, ще страшніша, маска тварини з вициреними зубами, висолопленим язиком, навколо рота кров, яка сочиться, доки вона кусає дівчину за ногу. Дитина могла надіти цю маску, проте не зробила цього. Але це практично не важливо, бо обидві маски символізують смерть.

Із дитинства смерть довкола неї, поруч. Тінь, яка ніколи її не покине. Примарно-білий череп із відтінком сірого (сірий тут — колір страху) постійно присутній у її житті, невіддільна його частина.

Дівчинка стоїть сама, під неспокойним небом і хмарами, що загрозливо клубочаться над нею. Вона ще дитина, ще не має того обличчя, яке їй подарує час. Коли вона виросте, матиме Фрідині риси.

І Фріда знову і знову малюватиме своє обличчя на білому черепі як доказ того, що вона досі жива.

Коли через дев'ять місяців Фріда встала з ліжка, її права нога стала тоншою й рівнішою, наче палиця. Це помічали інші діти, не могли не помічати. У школі їй услід гукали: «Кульгава!». Вночі вони снилися їй: були койотами зі злими мордами, які підступно кружляли навколо її ноги, наміряючись вкусити. Вона оборонялася. Роздавала удари всім навколо, але не плакала. Школа була місцем тортур, а тому — і місцем оборони.

Мати боролася з дитячою злобою, як уміла, навіть шарами шкарпеток, які натягала доньці, щоб не було помітно, наскільки права нога тонша. Однак цим нікого не вдалося обдурити. Лише нові, пошиті на замовлення чобітки врівноважили її ходу. Але не характер, ознаменований непокорюю. Чобітки зробили її поважною: така маленька, а вже носила їх, наче юна панночка. Фріда все ще зберігала їх у кімнаті,

поряд зі своєю улюбленою лялькою, статуетками ацтеків, подарованими Маестро, і скелетами з пап'є-маше. Чобітки були виготовлені з м'якої хромової телячої шкіри з темними носками. Фріда пам'ятала, скільки часу доводилося служниці протягувати шнурівки крізь усі ті дірки, проте терпляче чекала, поки та закінчить. Ті чобітки навіювали спогади про той час, коли вона ходила з батьком на прогулянки за місто. Доки батько писав акварельні картини, Фріда збирала камінчики, спостерігала за метеликами, птахами, комахами.

«Достеменно пам'ятаю, що саме тоді я вперше відчула заздрість. Не до інших дітей, які не шкутильгали, а до всіх крилатих створінь. Коли одного разу на мою руку сів метелик, тріпочучи ніжними жовтими крильцями, я раптом заплакала. Я не знала, що сказати батькові. Не знала, що це заздрість. «Чому я не маю крил?» — запитала його. Батько не засміявся.

Можливо, це був передвісник майбутнього нещастя — спало мені на думку, коли я того ранку крутилася в ліжку».

Хоча Фріда й була ще дитиною, однак після паралічу, який прикував її до ліжка, вона швидко збагнула, що затаврована. Були два способи змиритися з цим: здатися, прийняти кульгавість як стан, якого слід соромитися, сховавшись у темному череві будинку, або боротися. Навіть у такому юному віці дівчина змушена була звикати до своєї інакшості. А згодом їй довелося навчитися найголовнішого — як перетворити свій недолік на перевагу. Та для цього знадобилися роки.

Дитячі глузування породжували в ній гнів і непокору, але тільки не жалість до себе. Навіть такою маленькою вона не визнавала поразки. Це для маминих принцес на зразок її молодшої сестри Кіті та її подружок. Плач завжди викликав у неї огиду, як і прояв будь-якої слабкості. Якщо вже Фріда стала інакшою, то могла би бодай спробувати бути

кращою, швидшою, сильнішою. Незабаром вона навчилася їздити на велосипеді. Лазила по деревах і плавала швидше, ніж дівчатка, які стрибали на скакалках та грали в класики, стежачи, щоб не забруднити сукеночок. Вона стала кращою за Кіті, яка не була кульгавою, але й не була відважною. А оскільки Фріда була інакшою, то могла бути сміливою і наважуватися на те, на що такі, як вона, дівчатка не наважуються, наприклад, опанувати боротьбу та бокс. У той час як мати потайки жаліла доньку, батько підтримував її в усьому і повторював, що вона краща за інших, бо сміливіша, а сміливість і розум важливіші за кульгавість — у неї ж є і те, й інше.

Мчачи на велосипеді сусіднім парком, Фріда відчувала, що летить. «Якби я могла літати, — подумала вона тоді, — мені б навіть ноги не потрібні були».

«Ні співчуття, ні злоби я не могла уникнути. Співчуття мало запах, я його безпомилково розпізнавала, бо з ним виросла, він супроводжував мене протягом усього життя. Іноді мені здавалося, що я задихнуся від повітря, насиченого знайомим запахом».

Інколи до них навідувалася старенька тітка, якась бабусина знайома. Була маленькою й пишною, як пампушка. Перекочувалася кімнатою, доки не діставалася софи й не тонула в подушках, зітхаючи, ніби тих кілька кроків її дуже втомили, зрештою, можливо, так і було. Потому жінка виймала тонкий батистовий носовичок й витирала шию та декольте. Тітка приносила цукерки, які не липли до пальців, бо були загорнуті в шовковистий папір. Натомість Фріда дозволяла обіймати себе та гладити по голові. Гладячи її рукою, яка не була зайнята витиранням і маханням, тітка примовляла: «Бідна, бідна мала!». При цьому ще більше зітхала та мало не плакала. Від неї пахло чимось кисло-солодким: потом, ванільним цукром і м'ятним чаєм, який подавала служниця, і ще чимось невизначеним, незвично

міцним. Чимось на зразок тютюну, але не того з люльки, який іноді курив батько. Попиваючи післяобідній чай, тітка діставала срібну коробочку, яку називала табакеркою. Підносила темний порошок до носа, набирала трохи на палець і вдихала. Вдихала нюхальну табáку. Високий та кістлявий дон Гільермо стояв біля вікна й спостерігав за цим ритуалом нюхання тютюну, який приваблював і малу. Він не схвалював доньчиного корисливого підлабузнювання, коли Фріда через цукерки вдавала, що любить тітчині пестоці, як і тітчиного співчуття до дівчинки. Одного разу, стримуючи гнів перед дитиною, він все-таки не витримав.

— Цьотко, не повторюйте малій постійно, яка вона нещасна!

Жінка зиркнула на чоловіка з подивом, наче він із глузду з'їхав.

— Але глянь, як вона шкутильгає, бідолашна, — сказала вона сумно.

— Вам так тільки здається, — відповів батько і вийшов із кімнати розсерджений.

Фріда бачила це по його ході. Вона взяла цукерку й пошкутильгала за ним.

У теплому повітрі, яке крізь відчинені двері того пізнього пообіддя проникало з подвір'я до кімнати, у запаху нюхального тютюну, змішаного з ароматом лаванди, жасмину й жовтої плетистої троянди, Фріда розпізнала запах співчуття. Коли тітка пішла, батько сказав донці: найважливіше, аби вона сама не вважала себе нещасною. Щоправда, Фріді це навіть не спадало на думку. Але вона назавжди запам'ятала цей запах.

Ранкове світло, все ще слабке й розсіяне, повільно прокрадалося з-під темних фіранок, оминало предмети в кімнаті й розливалось по підлозі.

Фрідина нічна сорочка промокла від поту, дівчина тремтіла, але втішало бодай те, що вона принаймні при тямі. Адже як тільки їй зроблять укол, то знову порине в напівсон.

Можливо, зможе навіть запалити сигарету, але це потребувало додаткових зусиль. Їй би довелося висунути руку з-під ковдри, схопити пачку сигарет із тумбочки, взяти сірники, запалити й втягнути дим. Тоді вона закашляється й пошкодує про цей маленький рух. Фріда слухала спів птахів за вікном. Ще трохи — і Мейс прокинеться, відчинить двері до кімнати й увійде з тазиком і рушником. Ті ранкові ритуали стали для хворої безглуздими та нудними. Усе ж краще не рухатися, відтерміновуючи початок дня.

Мисткиня намагалася згадати часи до дитячого паралічу, коли вона не знала, що ходьба може бути виснажливою, бо ще не була обтяжена вагою свого тіла. Пригадала, як бігала за батьком по найближчих пагорбах, несучи його набір для малювання. Або походи на ринок із покоївкою, на вранішню недільну месу з матір'ю, до школи з Кіті... Фріда ходила, не відчуючи, що тіло їй заважає. Але параліч вклав її у ліжко на багато місяців, і тіло набрало нової ваги. Не лише фізичної, як розмірковувала вона, а й метафізичної. Воно стало тягарем, важким, як камінь, який тепер змушена була тягати із собою. Після хвороби Фріда усвідомлювала цю вагу практично щомиті.

Мусила зізнатися собі, що час до часу відчуває невагомість, легкість і задоволення, бо як би інакше знайшла в собі сили продовжувати все важче й важче тягати своє тіло. Тому того ранку намагалася пригадати саме такі миті, час, коли було просто прокинутися і встати з ліжка без чиеїсь допомоги.

Якщо й були такі дні, то вони губилися в тумані, що з часом густішав і стягався навколо неї, наче желатин.

Фріда росла енергійною та непосидючою дівчинкою, яка коротко стригла волосся та носила штани. Читала поезію, ходила гуляти з друзями і була закохана в Алекса. Чоловіків любила більше, ніж жінок, батька більше, ніж матір, а хлопчиків більше, ніж дівчат. У старших класах проводила час із товариством, в якому, крім неї, була лише одна

дівчина. А на одному сімейному фото, яке зробив батько, Фріда позує в чоловічому костюмі. Її сестри та мати — в елегантних сукнях, а вона — в костюмі з безрукавкою і краваткою. Із залізаним волоссям та тростиною в правій руці, дивиться просто в камеру.

Ні по її обличчю, ні по поставі на цій світлині неможливо було з упевненістю твердити, дівчина це чи хлопець. Мама і сестри кокетливо всміхаються, у неї — серйозний вираз обличчя. Здається суворою, можливо, навіть зарозумілою. Усвідомлюючи, що на тому «офіційному» сімейному фото вона — провокація. Але Фріда може дозволити собі такі витівки, адже вона — татова улюблениця. Із шести його дочок лише вона здобула освіту. Щоправда, про двох батькових доньок від його першого шлюбу майже не згадували, бо донья Матильда не хотіла прийняти їх у своєму домі, тому дівчат віддали в монастир. Проте навіть до власної старшої доньки, яку назвали на її честь, матір не була лагіднішою. Коли та у п'ятнадцять років втекла зі своїм хлопцем, донья Матильда не дозволила їй повернутися додому. Здавалося, батько не брав участі в материних рішеннях. Він був митцем-фотографом, м'яким, замкнутим і відстороненим. Після роботи усамітнювався у своїй кімнаті, грав на піаніно і читав німецьких філософів. Ніколи не говорив про життя, яке залишив позаду: чи сумував за Німеччиною, рідною мовою, навчанням... А його дружина, мати Матильди, Адріани, Фріди та Крістіни, була жінкою рішучою, практичною, дуже впертою і переважно в кепському гуморі. Можливо, саме від матері Фріда успадкувала витримку, навіть певну непоступливість.

Мати вважала Фрідине навчання зайвим. Як і інших трьох доньок, вона навчила Фріду всього, що повинна знати жінка, вийшовши заміж і народивши. Дівчина вміла готувати, прибирати, шити, вишивати, плести, то навіщо сім'ї зайві витрати? Проте батько наполягав. Говорив, що вона найбільше на нього схожа, був рішучим у своєму намірі дати улюблениці освіту — якщо вже йому не вдалося — і вивчити

на лікаря. Дон Гільермо ніколи не казав, що хотів би мати сина. Це було лише Фрідине відчуття, а підтвердження цього — батькова усмішка, коли той фотографував сім'ю, в центрі якої була вона в чоловічому костюмі.

А можливо, донья Матильда чинила опір її навчанню, бо сама була неписьменною. У той час, коли Фріда позувала перед батьковою фотокамерою, перевдягнувшись у юнака, мамина безграмотність здавалася доньці природною. Згодом мати про це шкодувала, але вже не бачила сенсу вчитися. Навчитися писати і читати? Для чого? «Життя й без того досить складне», — казала вона їй.

«Мама мала слухність, — подумала Фріда того ранку. — Ох, наскільки вона мала слухність...»

У пам'яті знову зринула давня подія, яка назавжди змінила Фрідине життя. Як дивно, вона анітрохи не передчувала нещастя. Був вересень. Дівчина прогулювалася ринком, тримаючись за руки з Алексом і вдихаючи запах першого осіннього дощу. Її погляд зупинився на жовтих динях і небесно-блакитній сукні порцелянового манекена у вітрині антикварної крамниці. Вона добре запам'ятала ті кольори та смак шматочків апельсина, які Алекс клав їй до рота. Свіжість пройняла її тіло. Сік стікав по його пальцях, вона облизувала їх один за одним. Вони стояли на вулиці, Алексів погляд топився в її очах, вітерець холодив їй спину, вона торкалася рукою його шкіри під сорочкою, відчуваючи тепло внизу живота. Зауважила, що на них дивляться перехожі, і одна жінка всміхається їм.

Ця мить перед нещастям, коли вона відчувала своє тіло від вуст до кінчиків пальців ніг, була, мабуть, останнім відчуттям цілості в її житті. Фріда не усвідомлювала, що через кілька секунд її маленький світ розлетиться на друзки й ніщо в її житті вже не буде колишнім.

Щоразу, коли вона згадувала той день, то думала, що її долю визначила паперова парасолька від сонця, яку Алекс придбав їй на ринку. Закохані вже дійшли до зупинки,

коли Фріда згадала, що десь забула парасольку. Вони пропустили перший автобус, помчали назад і придбали нову парасольку. Дрібний дощик щойно припинився, коли вони сіли в другий дерев'яний автобус, які тоді ще були новинкою в місті. Він був переповнений, і пара заледве знайшла місця поруч. Фріда б навіть зараз упізнала обличчя людей, які сиділи довкола них: індіанку з накинутим на плечі бірюзовим шарфом, чоловіка в синіх штанях, поплямлених на колінах, наче десь повзав навколішки чи, можливо, впав, та жінку з кошиком, повним червоного перцю чилі. Запах поту, вологого волосся й апельсинів у Алексовій руці. Крізь тканину спідниці вона відчувала дотик його ноги.

Тієї миті, коли автобус уже мав повернути, раптом почувся звук гальм, схожий на скрегіт. А тоді глухий удар, звук розтріснутої деревини й скла. Фріда не відчула ні удару, ні болю.

Неправда, що людина щось відчуває під час аварії. Немає ні відчуттів, ні думок. Ти існуєш і не існуєш водночас, як порошок, що кружляє у повітрі. Бачиш небесну блакить і стаєш ніби часточкою повітря, води та зелені в найближчому парку. Витаєш у тиші, в якій навіть не чуєш калатання свого серця. Хіба це не відчуття мізерності?

І спокій, так, пам'ятала спокій. Насправді це був її єдиний спогад про аварію. У дитинстві вона складала аркуш паперу в кілька разів і вирізала з нього симетричні фігури. Її паперове сонечко мало промені, але йому бракувало серцевини, яка була вирізана ножицями. Спогад про аварію був як те сонце, в центрі якого зяяла порожнеча.

Фріда не могла пригадати, скільки часу тривало її перебування поза тілом. Перше, що вона заглядела, була жінка з перцем, яка бігла з нутроцями в руках. Чула чиїсь голосяння, голос, який кричав:

— Балерина, балерина!